

ВРАХУВАННЯ ТІНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОЦІНЮВАННІ РІВНЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМ МЕНЕДЖМЕНТУ МАШИНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА

© Подольчак Н.Ю., 2009

Запропоновано механізми врахування тінізації діяльності в оцінюванні рівня соціально-економічної ефективності систем менеджменту машинобудівного підприємства. Розроблено підходи оцінювання рівня тінізації різних етапів виробничо-господарської діяльності підприємства. Сформовано формули для корегування та регулювання реальних фінансово-економічних показників діяльності підприємства, враховуючи тінювий сектор.

In the article was proposed the mechanism of considering the shadow activity in evaluation of social-economic effectiveness of management systems of machine-building enterprise. It was elaborated the approaches of evaluation of shadow on different steps of enterprise activity. Author formed the formula of correction the real financial-economic indicators of enterprise activity considering the shadow sector of enterprise.

Постановка проблеми. Поняття тінювої діяльності є складним соціально-економічним явищем, із низкою причин та непередбачуваними проявами. Тому для описання і вивчення цього феномена, а нерідко замість нього використовують різні визначення: «прихована діяльність», «нелегальна діяльність», «підпільна діяльність», «кримінальна економіка», «чорна економіка», «сіра економіка», «незаконна економіка», «неформальна економіка», «мафіозна економіка», «штрих-економіка» тощо [1, с. 11].

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Сутність тінювої діяльності можна охарактеризувати як сферу вияву економічної активності, спрямованої на отримання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та сплати податків під час здійснення легальних видів діяльності [1, с. 11]. Варто зауважити, що метою економічної активності в тіні може бути не тільки отримання доходів, а й досягнення інших цілей. Тому інші фахівці ширше охоплюють поняття тінювої економіки. Так, під тінювою економікою розуміють усю економічну діяльність, що з будь-яких причин не враховується офіційною статистикою і не потрапляє до валового національного продукту [2, с. 14].

Через великі обсяги тінювої економіки розвинуті країни визначають її обсяг з похибкою у кілька десятків відсотків: зокрема США – 5–12 % (за деякими джерелами – 3–33 %), Швеція – 2,5–12 %, Канада – 3,5–19 %, Італія – 9–19 %, Індія – 8,4–47,5 % [1, с. 13]. Тінювий сектор економіки України за деякими оцінками перевищує легальний [3, с. 96]. Як відомо, жодній державі світу не вдалося повністю ліквідувати тінюву економіку, оскільки вона швидко адаптується до змін, які відбуваються в офіційній економіці і використовує її “слабкі” місця.

Причини виникнення тінювої економіки або діяльності в Україні можна пояснити двома основними причинами. Перша – це егоїстичні та неправові інтереси деяких членів українського суспільства. Вони породжені переконаністю частини суспільства можливістю забезпечення високого рівня власного добробуту за допомогою неправомірної поведінки, низького рівня

культури, відсутністю духовних цінностей та стереотипів поведінки, що виникла в період існування виключної державної власності.

Друга причина – національне законодавство. Вивчення вітчизняного та зарубіжного законодавства порівняльним методом дало змогу дійти висновків про те, що суперечливість та ситуативність породжують можливості для виникнення та процвітання тіньової економіки.

Сприяє розвитку тінізації також недосконала робота статистичних, фінансових і податкових органів; відсутність розвиненої системи ринків, що змушує населення використовувати неофіційні та незаконні джерела ресурсозабезпечення; надлишкова адміністративна регламентація певних видів діяльності [4, с. 129].

Поширення тіньової діяльності вирішальною мірою залежить від загального стану економіки, рівня життя населення і обмежень, що сформовані державою. Високі трансакційні витрати виробничо-господарської діяльності призводять до неефективності суто індивідуальної діяльності, змушуючи підприємців об'єднуватись в нелегальні організації [5, с. 29]. Тобто високі трансакційні витрати ведуть до тінізації діяльності [6, с. 12–13]. Також частина коштів внаслідок високих трансакційних витрат вивозиться за кордон, де ці витрати є значно нижчими. За різними оцінками, з України до усіляких офшорних зон і банків вивезено від 40 до 70 млрд. доларів США [2, с. 5]. Нелегально вивезений капітал у декілька разів перевищує іноземні інвестиції в економіку України, а також її зовнішній борг.

Порівняння витрат дотримання закону і витрат легальності дає можливість економічним суб'єктам визначатись із вибором інституціонального середовища для свого бізнесу, легального або нелегального [5, с. 12]. Економічний суб'єкт отримує стимули до добровільного виконання законів тільки за умов, коли держава здатна сприяти реалізації його економічних інтересів шляхом зниження трансакційних витрат у легальному секторі економіки [5, с. 13].

Негативні прояви тіньової економіки у поширенні шахрайства, нав'язуванні силових методів вирішення економічних питань, консолідації злочинних угруповань, зокрема тих, що діють в економічній сфері, жорстокій, без перебільшення, замішаній на крові, боротьбі за переділ сфер впливу, усуненні конкурентів навіть шляхом фізичної розправи [3, с. 91]. Це призводить до зростання майнової диференціації, поширення бідності, руйнування основ гармонізаційного розвитку громадянського суспільства.

Цілі статті. Цілями статті є: 1) проаналізувати, як впливає тіньовий сектор на діяльність машинобудівних підприємств; 2) запропонувати підходи до оцінювання тіньової діяльності у машинобудуванні; 3) розробити моделі оцінювання тіньового сектору різних етапів виробничо-господарської діяльності машинобудівного підприємства; 4) сформувані моделі врахування рівня тінізації діяльності у соціально-економічній ефективності систем менеджменту машинобудівних підприємств.

Основний матеріал дослідження. Масштаби тіньового сектору у 90-рр. XX ст. – перші роки XXI ст. були настільки значними, що стали загрожувати економічній безпеці країни [1, с. 11]. Салтикову-Щедріну належить відомий вислів: “Жорстокість російського законодавства компенсується не обов'язковістю його виконання”. Згідно з оцінкою тіньового сектору України вітчизняних та іноземних науковців, вітчизняна економіка за її величиною та обсягом операцій посідає одне із перших місць серед країн, які досліджувались [7, с. 257–259].

Однак учені також відзначають певні позитивні наслідки існування тіньової економіки в перехідний період. А саме [8, с. 92–93]:

– сприяння у нагромадженні первинного капіталу і формування на його основі ринкових відносин, що фактично неможливо було здійснити в умовах гіперінфляції і низького рівня доходів переважної більшості населення;

– зниження соціальної напруги суспільства за умов зростання заборгованості за заробітною платою, низьких соціальних гарантій, які відшкодовувались не більше ніж на чверть реальних мінімальних потреб;

– забезпечення споживчого ринку товарами тіньового походження розширювало сукупну пропозицію, а отже, знижувало і ціну товарів, обмежуючи інфляцію.

До цього необхідно додати, що деякі інституції були спочатку впроваджені у тіньовій економіці, а лише потім закріплені законодавчо (ф'ючерси, опціони). Також тіньова економіка чітко ідентифікувала пріоритетні галузі в економічному розвитку країни. Тобто сьогодні з впевненістю можна відзначити, що найвищий рівень тіньової економіки був у тих галузях, які були найрентабельнішими та найперспективнішими. Рівень рентабельності більшості галузей машинобудування є низьким або середнім. Однак це не свідчить про відсутність тіньової діяльності у машинобудуванні.

Основними складовими тіньової економіки є: підпільна економіка (привласнення різних видів неконтрольованих доходів та ухилення від сплати податків, нелегальне виробництво), фіктивна економіка (шахрайство – виготовлення та збут фальшивих грошей, цінних паперів, кредитних карток та інших платіжних документів, обман кредиторів, фальсифікація тощо, кримінальна економіка (наркобізнес, торгівля дітьми, зброєю, проституція, скуповування та перепродаж краденого) [1, с. 12]. Ці елементи тіньової економіки є мобільнішими і гнучкішими.

Б. Бродський усі постсоціалістичні країни Східної Європи та СНД поділяє на дві категорії: R та L [9]. До першої категорії належать країни зі значними природними ресурсами, які віддають перевагу розвитку експортно-орієнтованих виробництв з незначним рівнем переробки сировини (Румунія, Болгарія, Росія, Україна та ін.). У розвитку таких країн виділяють так званий феномен “ресурсного прокляття”: обдарованість природними ресурсами часто поєднується зі слабким інституційним розвитком [10, с. 37]. До другої категорії належать порівняно бідні на природні ресурси країни, які змушені розвивати високовитратні технології (Польща, Угорщина, Чехія та ін.). Для економіки R-країн характерним є стале зростання обсягів тіньової економіки, тоді як для країн категорії L частка тіньової економіки зменшується з часом під час використання звичайних заходів – зменшення податкового тиску та збільшення каральних функцій за ухилення від сплати податків [9].

У Російській Федерації лише тіньовий ринок послуг із ремонту квартир становить 14,5 млрд. доларів США на рік, а витрати на придбання будівельних матеріалів і проведення будівельних робіт дорівнюють 77 млрд. доларів США, значний рівень тінізації у виробництві запасних частин та деталей для машинобудування [11, с. 412–413]. Для порівняння: річний оборот компанії «Лукойл» за аналогічний період становив 12–14 млрд. доларів США, а витрати батьків на оплату репетиторських послуг для дітей-абітурієнтів у розмірі близько 2 млрд. доларів перевищують господарський оборот підприємства «Аерофлот» на рік [11, с. 413].

В Італії тіньова економіка у деяких регіонах цієї країни має чітку спеціалізацію. У Неаполі, наприклад, процвітає підпільне виробництво одягу та взуття, значна частина якого призначається на експорт, а у північних містах спеціалізуються на виготовленні електронного обладнання [12, с. 40].

Однак важко порівнювати рівень тіньової економіки різних країн через відмінність їхніх інституційних структур. Тобто кожна країна має різну законодавчу базу, внаслідок чого в ній дозволені певні види діяльності, які заборонені в іншій країні, також різняться традиції, звичаї, етикет, що доповнюють нормативно-законодавчі акти.

Ернандо де Сото на основі аналізу перуанської економіки дійшов висновку, що тіньова економіка – це реакція громадян на систему, що ставить їх у становище своєрідних жертв правової необмеженості [6, с. 12]. Вітчизняні науковці доходять таких самих висновків, що сьогодні в Україні реально має шанс вижити лише капітал, зрощений з державною бюрократією, – за рахунок вищеперерахованих пільг і звільнення від карних санкцій за тіньову діяльність [5, с. 16]. Крім того, багато дослідників поряд з негативними аспектами вбачають у цьому явищі і позитивні ознаки, визначаючи, що в сучасній Україні неформальна економіка відіграє роль амортизатора, пом'якшуючи наслідки реформування економіки і сприяє виживанню українського суспільства у перехідний період [13, с. 319].

Система державного контролю потребує правового вдосконалення, особливо, коли об'єктом угод між контрагентами є роботи, послуги, предмети та права інтелектуальної власності. Необхідно вдосконалювати організаційно-правову інфраструктуру, спрямовану на зниження економічних,

соціальних, технічних, технологічних і організаційно-правових умов «тінізації» економіки. У цьому контексті важливо скоординувати дії різних контролювальних та регулювальних інститутів державної влади (НБУ, Мінфіну, Державної митної служби, ДПА).

Державне управління потрібно спрямувати на усунення причин виникнення тіньової економіки. Як зауважують науковці, визнання об'єктивного характеру «тіньової» економіки аж ніяк не означає її виправдання і споглядально-пасивного ставлення до неї як до економічного феномена, а вимагає активного втручання не лише з боку держави, але й впливу інститутів громадянського суспільства [13, с. 317]. Для підприємства основним завданням є розрахунок обсягів тіньових ринків, на яких здійснює діяльність підприємство чи планує вихід на ці ринки. Водночас для зацікавлених груп також важливо встановити обсяг «тіньової» економіки для розрахунків адекватного рівня ефективності менеджменту машинобудівного підприємства.

Боротьба з «тіньовою» економікою проводиться в різних країнах різними способами. Наприклад, в Естонії був прийнятий закон про оподаткування «винагород» чиновників [14, с. 9]. У інструкціях податківців хабар класифікується як непов'язані з діяльністю підприємства витрати і обкладається 35 % податку. Чиновник-хабарник вносить до своєї декларації суму подарунка, однак юридична відповідальність за хабарництво в Естонії не скасована [14, с. 9].

Дієвим методом легалізації тіньових коштів може бути податкова амністія. Проблема при цьому виникає у визначенні видів тіньових капіталів, що підлягатимуть амністії. Більшість думок та результатів досліджень учених та практиків зводяться до того, що потрібно амністувати виключно тіньові капітали некримінального походження, що знаходяться як усередині країни, так і за її межами [2, с. 17]. При цьому влада повинна визначити процедуру легалізації капіталів. Важливим елементом процедури та програми амністії є тривалість її проведення (тобто одноразова амністія чи довготривала).

Важливим та дієвим способом мінімізації частки тіньової економіки є розроблення мотиваційних механізмів, що сприяють розвитку легального бізнесу. Розвиток громадянського суспільства делегуванням частини повноважень дасть змогу також істотно знизити рівень «тінізації» економіки.

За умов інтеграційних та глобалізаційних процесів у світовій економіці виникають нові можливості для розвитку підприємництва, але також утворюються нові ніші для розвитку «тіньової економіки». Результати можна побачити уже сьогодні, коли, використовуючи комп'ютерні технології, організації несуть великі збитки, які спричинені злочинами «хакерів», вірусами тощо. Тому, під час виникнення нових ринків, ніш та економічних сфер держава задля зниження рівня тіньової економіки повинна своєчасно виявляти загрози та розробляти заходи та обмеження, які б виключили можливості для виникнення та поширення тіньової економіки.

В Україні тіньова економіка охоплює переважну частину господарської діяльності. Однак обсяги та прояви тіньової економіки є дифереційованими залежно від галузі чи сфери діяльності. Особливо багато операцій в тіні проводилося і проводиться на ринку енергоносіїв. Оскільки попит на енергоносії є стабільним і швидкість активів обороту є високою, тобто самим ринком забезпечуються характеристики гнучкості та мобільності, які є притаманними тіньовій діяльності.

Високий рівень «тінізації» і в експортноорієнтованих галузях вітчизняної економіки. Так, за оцінками експертів, відшкодування ПДВ під час експортних операцій перетворилося на одне із основних джерел корупції у податкових органах. Загалом же, близько 60 % економічних правопорушень пов'язано з незаконним поверненням ПДВ [15, с. 70].

Враховуючи те, що машинобудування є енергомісткою галуззю і експортноорієнтованою (більше третини продукції експортується за кордон), то рівень тіньової діяльності присутній у вітчизняних машинобудівних підприємствах.

У фінансово-кредитному секторі економіки теж певні види операцій перебувають у тіні. Великий обсяг купівлі-продажу валюти перебуває в тіні через існування «вуличного» обміну валюти. Значний обсяг грошей відмивається через малі та середні організації, кредитні спілки, ломбарди, казино тощо.

Отже, враховуючи високий рівень «тінізації» вітчизняної економіки, під час оцінювання рівня ефективності системи менеджменту організацій доцільно врахувати рівень можливої «тінізації» діяльності об'єкта оцінювання. Ми пропонуємо це зробити так:

- 1) проаналізувати та оцінити економічну ситуацію в галузі та регіоні, де працює організація;
- 2) виявити основні тенденції розвитку «тінізації» за видами діяльності;
- 3) спрогнозувати процеси розвитку «тінізації» економіки.

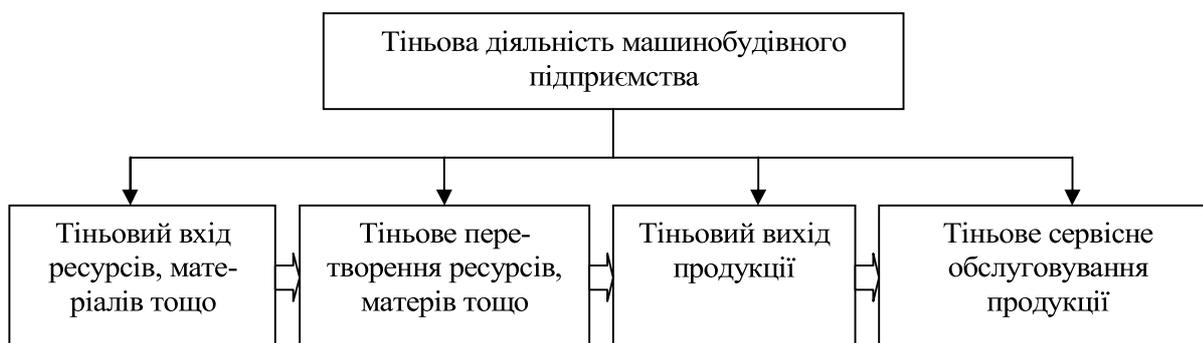
В такий спосіб зможемо виявити середній рівень «тіньової» економічної діяльності в організації та спрогнозувати розвиток тінізації.

Для визначення істинних розмірів цього сектору застосовується система непрямих розрахунків на основі результатів вибіркового дослідження, порівняння динаміки кореспондуючих показників, а також шляхом експертних оцінок [16, с. 88]. Розроблено дуже багато підходів та способів розрахунку обсягу тіньового сектору. Більшість із запропонованих підходів застосовується на макрорівні.

Проаналізовано діяльність машинобудівних підприємств (проведено інтерв'ю з працівниками та менеджерами підприємств ЗАТ «Автовантажувач», СП «Сферос Електрон», ВАТ «Дрогобицький машинобудівний завод», а також експертами галузі, проаналізовано літературу з цієї тематики (наукові дослідження тощо), що дало змогу виявити, що тіньовий сектор присутній у їхній діяльності. Основними учасниками утворення тіньової виробничо-господарської діяльності підприємства є акціонери, керівники, виконавці, контрагенти тощо. Найбільші втрати внаслідок тіньової діяльності, як правило, несуть споживачі та суспільство.

Причому чітко розмежовуються два типи тіньового сектору. Перший пов'язаний з тим, що працівники підприємства, які безпосередньо виготовляють продукцію, схильні виконувати додаткову роботу, використовуючи фонди підприємства. Другий сектор – це виробництво додаткової неоподаткованої продукції з відома та вказівок менеджменту підприємства, яка переважно збувається на внутрішньому ринку України.

Також тіньовими можуть бути різні етапи виробничо-господарської діяльності. Доцільно розглядати чотири тіньові етапи діяльності підприємства: тіньовий вхід ресурсів та матеріалів, тіньове перетворення продукції, тіньовий вихід продукції, тіньове сервісне обслуговування (рисунок).

Тінізація діяльності машинобудівного підприємства за етапами виробничо-господарської діяльності

Тіньова економіка етапу входу полягає у додатковому залученні ресурсів, що не відображається у бухгалтерському обліку підприємства. Часто у вітчизняних машинобудівних підприємствах залучають додаткові трудові ресурси без належного юридичного оформлення або з оплатою праці готівкою з метою уникнення сплати відповідних податків на заробітну плату та платежів державі.

Тінізація етапу перетворення полягає у додатковому виробництві продукції машинобудування, яка необліковується, використовуючи потужності та потенціал підприємства. В такий спосіб підприємство може зменшити податкові платежі. Однак собівартість виробництва офіційної продукції зростатиме за рахунок збільшення частки умовно-постійних витрат.

Тіньовий вихід продукції пов'язаний із додатковим збутом необлікованої продукції. Відомі випадки, коли підприємство оформляло відповідно документи продажу продукції, однак реальний її збут насправді не відбувався. Поширений тіньовий збут продукції присутній у сфері зовнішньоекономічної діяльності за псевдоекспорту вітчизняної машинобудівної продукції з метою відшкодування з Державного бюджету податку на додану вартість.

Тіньова діяльність у сфері сервісного та гарантійного обслуговування на вітчизняних машинобудівних підприємствах виконується, як правило, керованою системою, використовуючи потужності та потенціал підприємства або за вказівкою керуючої системи менеджменту, коли підприємство виготовило певний обсяг додаткової тіньової продукції.

Про наявність тіньового сектору у діяльності машинобудівного підприємства може свідчити істотне перевищення собівартості продукції порівняно із середньогалузевою собівартістю, або перевищення одних із видів витрат (умовно-змінних або умовно-постійних) над середньогалузевими показниками цих витрат за умови використання однакових за ресурсомісткістю обладнання та технологій. А для виявлення тінізації діяльності підприємства на конкретному етапі потрібно розробити систему нерівностей:

$$\left\{ \frac{Z_v * O}{C * O} < \frac{P_v * O}{C * O}; Z_v > Z_{vc} \right., \quad (1)$$

де Z_v – змінні витрати підприємства; P_v – постійні витрати підприємства; C – собівартість продукції підприємства; O – обсяг продукції підприємства; Z_{vc} – середньогалузеві змінні витрати підприємства.

Якщо виконуються умови системи нерівностей (1), то тіньовими етапами виробничо-господарської діяльності є вхід, вихід або сервісне обслуговування, оскільки саме на цих етапах сконцентровані основні змінні витрати підприємства (витрати на сировину, паливо, напівфабрикати тощо).

Якщо виконується система нерівностей (2):

$$\left\{ \frac{P_v * O}{C * O} < \frac{Z_v * O}{C * O}; P_v > P_{vc} \right., \quad (2)$$

то тіньовим етапом виробничого господарської діяльності машинобудівного підприємства є перетворення вхідних елементів у готову продукцію, оскільки саме тут основні постійні витрати підприємства (амортизація основних засобів, орендна плата тощо).

Варто доповнити, що системи нерівностей (1–2) доцільно використовувати за умови збалансованості потужностей машинобудівного підприємства до ринкового попиту, тобто за умови відсутності значного надлишку або нестачі потужностей.

Виявлення тіньового сектору на конкретному етапі виробничо-господарської діяльності машинобудівного підприємства дасть змогу чітко визначити показники ефективності систем менеджменту, які потребують уточнення та корегування, враховуючи тіньову діяльність.

Тіньова діяльність приносить не тільки додаткові вигоди, але й додаткові витрати, пов'язані із заходами на приховування такої діяльності. Відповідно, якщо отримані доходи від тіньової діяльності будуть вищими за витрати на її приховування, така діяльність буде вигідною та ефективною для її ініціаторів. Також під час визначення рівня прибутку як важливого показника ефективності діяльності в тіні слід врахувати ймовірність штрафів та санкцій пов'язаних із викриттям такої діяльності державними правоохоронними та контролювальними органами. Тобто прибуток від тіньової діяльності потрібно розраховувати за формулою

$$П_m = B_m - B_v - B_{np} - P \cdot Ш, \quad (3)$$

де $П_m$ – валовий прибуток від тіньової діяльності; B_m – виручка від тіньової діяльності; B_v – валові витрати; B_{np} – витрати на прикриття тіньової діяльності; P – ймовірність викриття тіньової діяльності; $Ш$ – штрафні санкції внаслідок викриття тіньової діяльності.

Фактично врахувати показник тіньової економіки можна за середніми значеннями по галузі. Тим більше, що такі показники є відомими, оскільки ученими проводилися дослідження виявлення середньогалузевих показників тінізації економіки України. Однак недолік цього показника полягає у тому, що варіація за окремими підприємствами є істотною. Найбільше вона залежить від організації менеджменту підприємства. На багатьох підприємствах галузі є значні іноземні інвестиції, присутні іноземні менеджери та спеціалісти в складі менеджменту, а отже, сам менеджмент цих підприємств використовує найкращі західні стандарти роботи. На таких

підприємствах рівень тінізації незначний (СП “Сферос Електрон”), водночас на підприємствах, які перебувають в державній та колективній формі власності, тінізація є поширенішою через недосконалі механізми контролювання дій менеджменту з боку акціонерів.

Ефективним методом розрахунку рівня “тінізації” є використання електронних пристроїв зняття інформації про обсяги споживання електроенергії на обладнанні підприємства. Перед тим доцільно провести нормування витрат електроенергії на один типовий виріб. Отже, в результаті ми можемо обчислити за втратою електроенергії та кількістю виробленої продукції реальний обсяг тіншової економіки. Враховуючи те, що продукція машинобудування є енергомісткою, цей метод дасть змогу чітко встановити реальні обсяги виробництва, збуту та інші локальні показники.

Також нормування потрібно провести на витрачання інших ресурсів підприємства. Встановивши чіткі норми витрат, з одного боку, та систему із показників якості продукції, – з іншого, можна мінімізувати рівень тіншової діяльності таких підприємств.

Врахування тінізації у рівні соціально-економічної ефективності систем менеджменту машинобудівного підприємства потрібно за формулою

$$E_p = E_{of} \pm K_m \cdot E_m, \quad (4)$$

де E_p – реальний рівень соціально-економічної ефективності систем менеджменту машинобудівних підприємств; E_{of} – офіційний рівень соціально-економічної ефективності систем менеджменту; K_m – коефіцієнт тіншової діяльності; E_m – тіншовий рівень ефективності системи менеджменту.

Зросте чи знизиться значення ефективності системи менеджменту підприємства залежить насамперед від стратегії та цілей кожної із зацікавлених груп. Оскільки для кожної із зацікавленої групи соціально-економічна ефективність системи менеджменту машинобудівного підприємства може зрости або знизитись. Якщо цілі зацікавленої групи збігаються із цілями або результатами системи менеджменту у тіншовому секторі діяльності, тоді з позицій цієї групи рівень ефективності менеджменту зростає. Якщо ж цілі зацікавленої групи та цілі системи менеджменту у тіншовому секторі різняться, то рівень ефективності знижується.

Зокрема, якщо основним пріоритетом державної політики є збільшення кількості робочих місць, а підприємство створює додаткові робочі місця за допомогою тіншової діяльності, то рівень ефективності системи менеджменту цього підприємства порівняно із офіційним повинен зрости на рівень неофіційного рівня ефективності.

Загалом підвищення рівня ефективності системи менеджменту підприємства можна вважати тоді, коли задовольняються мінімальні цілі усіх зацікавлених груп, а за допомогою тіншової діяльності рівень задоволення цілей однієї із груп підвищився.

Однак, якщо рівень тінізації є значним, то це загрожує діяльності підприємства загалом. Тому для адекватного оцінювання соціально-економічної ефективності системи менеджменту підприємства потрібно оцінити рівень тінізації його діяльності. Можна це зробити знаходженням коефіцієнта тінізації за запропонованою формулою

$$K_m = \frac{B_{obl} - B_m}{B_{obl}}, \quad (5)$$

де B_{obl} – офіційна облікована виручка від діяльності підприємства; B_m – виручка від тіншової діяльності машинобудівного підприємства.

Коефіцієнт тіншової діяльності змінюватиметься від 1 до $-\infty$. Вивчення практичної діяльності машинобудівних підприємств, зокрема ЗАТ «Автовантажувач», СП «Сферос електрон», ВАТ “Дрогобицький машинобудівний завод”, ВАТ “Львівсільмаш”, ВАТ “Львівський експериментальний механічний завод”, ВАТ “Конвеєр” та ін., та наукової літератури дають змогу встановити градацію коефіцієнта тіншової діяльності машинобудівних підприємств.

Якщо коефіцієнт набуває значення від 1 до 0,9, то тіншова діяльність є локальною, частковою, а її інтенсивність не впливає на реальний рівень ефективності систем менеджменту та не поширюється на усі етапи діяльності підприємства. За такого рівня тінізації діяльності підприємства не потрібно корегувати індикатори ефективності систем менеджменту підприємства.

Рівень ефективності систем менеджменту може зростати або знижуватись залежно від збігу або незбігу цілей основних зацікавлених груп із цілями діяльності підприємства.

За $0,6 < K_m < 0,89$ відбувається тінзація окремих бізнес-процесів або виробничо-господарських операцій, дій тощо. Рівень ефективності окремих систем менеджменту може знизитись, а інших – підвищитись.

Коли $0,01 < K_m < 0,59$, у тіншові перетворюються етапи виробничо-господарської діяльності машинобудівного підприємства загалом. Як правило, ефективність системи менеджменту знижується, оскільки рівень тінзації діяльності надто високий і підприємство порушує низку обов'язкових обмежень.

За умови $0 > K_m$ межа між тіншовою та офіційною діяльністю машинобудівного підприємства зникає. Підприємство переходить повністю у тіншовий сектор економіки країни. Коли коефіцієнт досягає такого рівня ефективність систем менеджменту знижується, а здебільшого адекватне вимірювання ефективності здійснювати неможливо та зрештою і недоцільно.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у діяльності машинобудівного підприємства присутня тіншова діяльність, яку потрібно враховувати під час оцінювання рівня соціально-економічної ефективності систем менеджменту підприємства. Рівень тінзації може різнитися на етапах виробничо-господарської діяльності машинобудівного підприємства. Рівень соціально-економічної ефективності систем менеджменту підприємства може зрости або зменшитись, враховуючи рівень тінзації діяльності підприємства та цілі тінзації.

Подальші дослідження потрібно спрямувати на розроблення превентивних заходів тіншової діяльності машинобудівних підприємств.

1. Мочерний С.В., Топішко І.І. "Тіншова" економіка: суть, форми прояву та шляхи подолання // Наукові записки. Серія "Економічна". – Вип. 5. – Острозь, 2003. – С. 11–15.
2. Фукс А.Е. Формування, закономірності розвитку та легалізації тіншової економіки в Україні // Вчені записки: Наук. зб. – Вип. 6. – К.: КНЕУ, 2004. – 188 с.
3. Шаптала Д.В. Основні чинники тінзації економіки // Зб. наук. праць: Менеджмент. – К.: Знання України, 2003. – С. 90–94.
4. Фрадинський О. Макроекономічна характеристика тіншової економічної діяльності // Зб. наук. праць «Наука молода». – Вип. 2. – Тернопіль, 2004. – С. 128–132.
5. Прутська О.О. Особливості поведінки в перехідній економіці України (інституціональний підхід). 08.01.01: Економічна теорія: Автореф. ... д-ра екон. наук. – К., 2004. – 32 с.
6. Де Сото Е. Другой путь. Невидимая революция в третьем мире. – М.: Catallaxy, 1995.
7. Скрипник А.В. Державне управління економіки (податки, бюджет, корупція, вибори): Курс лекцій. – К.: ЦУЛ, 2002. – 296 с.
8. Мандибура В.О. «Тіншова» економіка України та напрями законодавчої стратегії обмеження. – К.: Парламентське видавництво, 1998. – 155 с.
9. Бродский Б.Е. Теневые структуры и виртуальные ловушки: модели неформального сектора в переходных экономиках // Экономический журнал ВШЭ. – 2000. – №4. – С. 433–453.
10. Белінська Я.В. Інституції та економічний розвиток // Актуальні проблеми економіки. – №2. – 2004. – С. 36–49.
11. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика. – К.: Юридична практика, 2002. – 524 с.
12. Долгий Д.А. Мінімізація ризиків протидії відмиванню злочинних одержаних доходів. – Тростянець: ТРД, 2004. – 116 с.
13. Турчинов О.В. "Тіншова" економіка: теоретичні основи дослідження. – К., 1995. – 300 с.
14. Яворская Н. Теневым капиталистам предлагают «засветиться» // Сегодня. – 2004, 6 квітня. – С. 5.
15. Карлін М.І. Роль фінансової системи України в обмеженні тіншової економіки // Проблеми трансформації соціально-економічних систем в Україні: Зб. наук. праць – Острозь: "Острозька академія", 2004. – 66–73.
16. Вінчук Ю.Г. Ринкова економіка і держава. – Кривий Ріг: Мінерал, 2003. – 541 с.